

Carte publicată cu sprijinul
INSTITUTULUI SUEDEZ
(*SVENSKA INSTITUTET*)
Stockholm

Hédi Fried

PENDULUL VIETŢII

Fragmente, experienţe, reflecţii
Date istorice şi îndrumător pentru profesori

Hédi Fried

LIVETS PENDEL

Fragment, erfarenheter, insikter

Med bakgrundsfakta

och lärarhandledning

Natur och Kultur

Traducere din limba suedeză de

EVA LEONTE şi ANDREEA GABRIAN

© 2003, Hédi Fried och Bokförlaget Natur och Kultur,
Stockholm, Sweden

ISBN 973-645-074-0

Coperta: Silvia Colfescu

EDITURA VREMEA XXI
BUCUREŞTI

2004

La ora patru vine tata de la muncă, se spală, își schimbă hainele și, înainte să meargă la sinagogă, îi binecuvăntează pe rând pe fiecare dintre membrii familiei.

Acum începe o așteptare încordată. Suntem pline de curiozitate.

Eu și Livi încercăm să ghicim pe cine va invita tata la cină. Un soldat, un student sărac sau poate un călător venit de departe? E un vechi obicei iudaic să fi ospitalier cu străini aflați departe de casă, mai ales în prima seară de Pesach, invitând pe cineva necunoscut la masa tradițională, numită Seder. (Seder înseamnă „ordine” – totul se citește și se mănâncă după o anumităânduială).

Nerăbdarea noastră nu cunoaște granițe.

Între timp așezăm pe platoul special de Seder tot ce trebuie, în ordinea cuvenită: un os de găină ars, care simbolizează templul ars până-n temelii, un ou, simbolul vieții, hrean ras, care ne va aminti de vremurile de restriște din Egipt, *charoses*, un amestec de nuci tăiate mărunț, măr ras, stafide, scorțișoară, zahăr și vin, care amintește de mortarul folosit de sclavii evrei la înălțarea palatului faraonului din Egipt, pătrunjel și cartofi, darurile pământului pentru omul înfometat. Amestecăm într-un castron apă cu sare, simbolul lacrimilor, care se va servi la ouă. Scoatem și sticlele cu vin, al căror conținut trebuie să ajungă, astfel încât fiecare să bea câte patru pocale, după cum cere ritualul. După aceea ajutam la fierul ouălor, la pregătirea găluștelor din cartofi (*kneidlach*) și a turtițelor din cartofi (*chrenslach*).

Timpul trece greu. Ni se pare o veșnicie până când auzim în sfârșit pe coridor pașii tatei, urmați de cei ai străinului. Tata intră, ne îmbrățișează și ni-l prezintă pe soldatul care îl însoțește. Acum poate să înceapă masa de Seder, după ritualul străvechi. În timp ce mergem spre suferagerie, eu și Livi ne uităm atent la soldat. Pare de treabă. Așteptăm cu nerăbdare să aflăm cine e, de unde vine și tot ce ne-ar putea povesti într-o astfel de seară.

Tata își pune o haină albă și se așează în jilțul acoperit cu perne. Ne așezăm și noi în jurul mesei, apoi tata umple primul pocal. Ridică platoul cu matse și recită „*ho lachmo anjo*” („aceasta este pâinea săraciei”), rugăciunea de început în aramaică, în care se vorbește despre faptul că aceasta este pâinea săracului, pe care evreii au copt-o nedospită sub soarele deșertului, atunci când fugeau din Egipt.

În timp ce tata se duce să se spele pe mâini, noi, copiii „furam” *afikoman*-ul („desertul”). Este bucata de pâine matse, ascunsă dinainte, care se servește la încheierea cinei. Pentru a-i ține treji pe copii în timpul ceremoniei lungi care precede masa, tradiția este să li se dea voie să „fure” *afikoman*-ul. Copiii știu că acesta este necesar la încheierea cinei și, de aceea, conform ritualului, celor mici li se îndeplinește o dorință dacă dau înapoi bucata de pâine „furată”. Înaintea rostitii rugăciunii de mulțumire pentru masă, toți mesenii trebuie să guste o bucăică din pâinea aceasta. Când se apropie timpul să se înapoieze *afikoman*-ul, încep negocieri „aprinse”.

Tata se întoarce după ce și-a spălat mâinile și, cu vocea lui frumoasă și melodioasă, începe să citească din *Hagadah*, cartea în care se prezintă în cuvinte și imagini fuga izraeliților din Egipt și în care se precizează în ce „ordine” trebuie să se citească pasajele. Tata este așa de convingător când citește, încât aproape credem că a fost martor la toate acele întâmplări. Istoria sclaviei din Egipt trebuie transmisă din tată în fiu și de la mamă către fiică, astfel încât nimeni să nu o poată uita vreodată. Fiecare generație trebuie să o spună mai departe, ca și când i s-ar fi întâmplat ei.

Cele patru întrebări, „*ma nishlana ...?*” („prin ce anume este diferită această seară de toate celelalte...?”) trebuie puse de cel mai mic copil din casă, dar eu și Livi le rostim împreună. Iar tata răspunde prin parabola despre cei patru fii, cel înțelept, cel rău, cel prost și cel care nu știa cum să întrebe. Întotdeauna răspunsul trebuie adaptat în funcție de copilul care pune întrebările. Pasajele din Hagadah se citesc în ebraică și

apoi se explică în maghiară, limba noastră maternă. Învăţăm şi frumoasele cântece de Pesach. Reuşesc cu greu să-mi ţin ochii deschişi, iar Livi aproape că a adormit, când tata se duce din nou să se spele pe mâini. Acesta este semnul că, în curând, va începe cina.

Mai întâi recităm rugăciunea deasupra templului ars, apoi gustăm din fiecare simbol de pe platoul tradiţional şi spunem scurte rugăciuni în ebraică, pentru a ne aminti ce simbolizează fiecare. Acum pot fi aduse ouăle fierte. Înfometaţi cum suntem, ni se pare că nu am mâncat nicând ouă mai bune ca acestea, pe care le înmuim în apa cu sare.

După ouă, urmează supă cu matse-knejdlach, apoi friptură, cremslach şi *kezli* (chiflele din cartofi). În timpul mesei, noi, copiii, ne jucăm cu matse. Luăm câte o bucată, o rupem în două, apoi o „lipim” la loc, astfel încât să nu se vadă ruptura. Apoi ne întrebăm una pe cealaltă dacă bucată pe care o vede e întreagă sau ruptă. Cine ghiceşte corect primeşte bucată drept premiu.

La desert primim compot de prune uscate şi apoi începem să negociem un preţ bun pentru afikoman. Tata e nevoit să ne promită ce ne dorim cel mai mult, pentru mine o bicicletă, pentru Livi un cărucior de păpuşi. Încearcă să ne convingă să acceptăm ceva mai ieftin, dar noi nu ne lăsăm şi, până la urmă, cedeză. Scoatem bucată de matse, tata o împarte şi, după ce mâncăm, cântăm împreună rugăciunea de mulţumire pentru masă.

Acum e timpul să-i deschidem uşa profetului Ilie. Noi, fetele, ne dăm la o parte, căci n-am uitat avertismentul bunicii: profetul nu vine dacă fetele stau în drum. Stăm într-un colţ şi ne uităm ţintă la pocalul cu vin, convinse că-l vedem pe Ilie bând. Auzim chiar şi foşnetul mantiei sale şi vedem cum vinul scade în pocal când adierea de vânt care pătrunde prin uşa deschisă îi tulbură suprafaţa.

Apoi ne aşezăm pentru a continua să citim din Hagadah. Eu şi Livi suntem foarte obosite. Livi adoarme şi tata o duce în

dormitor. Faptul că şi eu am adormit îl aflu abia dimineaţă, când mă trezesc în pătuţul meu.

Primul meu gând este să mă scol degrabă, căci astăzi vom purta lucrurile cele noi. Dar mai întâi vom lua micul dejun, mult-aşteptata cafea matse. Este un castron mare cu cafea cu lapte şi mult zahăr, în care înmuim bucăţi mari de pâine matse. Apoi ne punem rochiţele de organdi roz, cu volănaşe, pantofii negri de lac, şosetele albe scurte cu margine roz şi pelerinele pepit. Ne simţim foarte elegante. Înainte să mergem la sinagogă, vrem ca Pista, grădinarul care lucrează pe domeniile spitalului, să ne admire ţinuta. Spre dezamăgirea noastră, Pista nu se zăreşte nicăieri. Intrăm înapoi în casă şi o aşteptăm pe mama. Mama îşi pune rochia bleumarin, gofrată, cu model mărunţ, pe care a cumpărat-o anul trecut de la Karlsbad. Mi se pare cea mai frumoasă femeie din oraş. Poartă rochia cu o ţinută de regină. Părul ei negru ca pana corbului e proaspăt coafat, ochii ei negri ca murele lucesc jucăuş în timp ce se machiază. Ne întrebă cum arată. E gata de plecare. Eu şi Livi ne luăm pungile cu sâmburi de roşcove şi pornim cu toţii spre sinagogă.

În curtea sinagogii ne aşteaptă prietenii, îmbrăcaţi şi ei frumos în cinstea sărbătorii. Jocul cu sâmburii poate începe. Iau câţiva sâmburi în mână şi îl întreb pe cel de lângă mine: „*rosh vagy railan?*” („cu soţ sau fără soţ?”). Dacă ghiceşte, câştigă toţi sâmburii. În timp ce ne aşteptăm părinţii, pierd întruna. Livi, în schimb, câştigă de mai multe ori şi, când iese tata de la slujbă, ne arată mândră averea ei.

În primele şi în ultimele două zile ale sărbătorii de Pesach, tata nu merge la muncă, iar noi avem liber de la şcoală. Sunt zile în care mergem în vizită la rude şi la prieteni, ne plimbăm în Parcul Morii şi ne bucurăm de primăvară. În a opta zi împachetăm din nou vesela de Pesach şi totul reintră în normal. Ne e dor de sandvişurile noastre cu pâine obişnuită, aşa că seara, când fata în casă vine cu chifle proaspete de la brutarul Schöngus, ne bucurăm de parcă n-am mai fi mâncat niciodată.

1932. SIGHET. DOLIU

S-au copt cireșele, iar în grădina spitalului culesul e în toi. Eu și Livi ne-am pus în fața gardului și ne tot agităm. Încercăm să-l facem pe grădinarul Pista să se uite la noi. Sorbim din ochi cireșele, dar nu îndrăznim să spunem nimic. Sperăm doar că o să ne vadă și o să ne dea și nouă din gustoasele fructe. Cireșele sunt fructele noastre preferate, așa că, atunci când auzim „mergeți și aduceți un coș”, inimile ne saltă de bucurie. După ce umplem coșul, ne alăturăm „cersei” la urechi, cireșe pe petrecere. Le avem cu noi pe prietenele noastre imaginare, Hedi și Livi Bogen, două „fete din vecini” pe care le putem chema oricând avem chef de joacă.

Dar mama ne întrerupe din joacă. Ne cheamă să ne îmbrăcăm ca să mergem în vizită la mătușa Lotti și unchiul Samuel. Mă bucur, căci îmi face plăcere să merg pe la ei. Au mulți copii, iar vârul nostru, Jaszi, este cu numai doi ani mai mare decât mine, așa că ne așteaptă o după-amiază de veselie. Dar încă de pe drum îmi dau seama că ceva nu e în regulă. Mama e tăcută și ne tot spune să fim cuminți când ajungem acolo.

Când deschidem ușa sufrageriei, ne întâmpină o tăcere adâncă. Familia stă pe covor, toți au ochii înroșiți de plâns, pe masă arde o lumânare, iar oglinzile și tablourile sunt acoperite cu pânze. O întreb pe mama ce se întâmplă, dar îmi face semn să tac și-mi explică în șoaptă: verișoara noastră de optsprezece ani, Teri, a fugit cu un băiat care nu este evreu, iar acum familia este în doliu, *shivah*. Își vor plânge fata, după tradiție, timp de șapte zile. „Dar n-a murit!”, protestez eu, însă mama îmi șoptește: „În ochii lor e ca și moartă.” Mătușa și unchiul nu și-au iertat niciodată fida și le-au interzis chiar și surorilor ei să o întâlnească.

Ironia sorții: După al doilea război mondial, în timpul căruia mătușa Lotti, unchiul Samuel și toți copiii lor au fost deportați

la Auschwitz, numai Jaszi s-a întors acasă. Teri a fost alături de el și l-a ajutat. Fiind măritată cu un bărbat care nu era evreu, nu a fost deportată.

1942. SIGHET. SHAVUOT

Am ajuns în sfârșit acasă pentru *Shavuot*, sărbătoare a evreilor, care uneori coincide cu Rusalile din calendarul creștin. În ultimii doi ani am fost departe de ai mei, așa că mă bucur să pot ajuta din nou la împodobirea casei, cum făceam când eram mică.

De Shavuot sărbătorim momentul în care Moise a primit cele două tăblițe cu cele zece porunci și îi mulțumim lui Dumnezeu pentru prima recoltă a anului. După datină, camerele se împodobesc cu flori și crengi înmiresmate. Adun toate florile din grădină, bujori roșii, garoafe albe și trandafiri în culori vii, și le așez în vase. Rup crengi de nuc și salbă moale, pe care le pun deasupra oglinzilor și tablourilor și tot așa, până când toată casa e un paradis de mirese și culori. Mama pregătește minunata ei plăcintă cu brânză, care se mănâncă de obicei de Shavuot, iar tata spune că e suficient de cald pentru prima baie în râu a anului.

După prânz, facem sandvișuri, iar Livi se duce să facă rost de o droșcă, ca să mergem în locul nostru favorit, pe malul râului Tisa. E prea departe ca să mergem pe jos. Iza ar fi mai aproape, dar nu ne place să ne scaldăm în apele ei leneșe și galbene. Preferăm să ne scaldăm în Tisa rece ca gheața, a cărei apă proaspătă de izvor coboară din munți.

Când ajungem acolo, ne dezbrăcăm repede și sărim în apă. Înotăm în josul râului, dar, după câteva sute de metri, curentul e prea puternic. Leșim și alergăm în susul malului pentru a ne arunca din nou în valuri. Ne lăsăm purtați la vale încă o dată și încă o dată. Când eram mică, nu mă săturam niciodată de înot și de alergat, nu mă opream până nu ne striga mama că sandvișurile sunt gata. Dar acum sunt mare, am optsprezece ani și, cu toate că îmi place în continuare la fel de

mult să înot, timpul se împarte acum între scăldat, stat la soare și discuțiile cu băteii.

În timp ce ne bălăcim, părinții stau pe mal și joacă cărți. Astăzi joacă împreună cu Michael, tânărul jurist al orașului, o persoană pe care abia dacă o salut. Încă nu știu că într-o zi el îmi va deveni soț.

1936. SIGHET. BAT MITSVAH

Astăzi împlinesc doisprezece ani. Mă dau în leagăn în grădină, cu o carte în brațe. Sunt în pragul lacrimilor. Tata nu și-a amintit de ziua mea. Mama și Livi sunt plecate și nimeni nu m-a felicitat de dimineață, așa cum se obișnuiește în familia noastră. Tata a uitat, bineînțeles. Deodată aud poarta scârțâind. E tata. Când mă vede, vine spre mine și îmi întinde un pachet. Nu a uitat, jubilez în sinea mea și scot din pachet costumul de baie roșu cu maro la care am visat atâtea.

Dar tata e foarte serios. Se așază în celălalt leagăn, îmi spune urările de la mulți ani și îmi explică faptul că astăzi am devenit *bat mitsvah*, adică adult, după tradiția iudaică. (Băieții devin *bat mitsvah* la vârsta de treisprezece ani). Adult fiind, trebuie ca, de acum înainte, să răspund pentru ceea ce fac. De azi încolo am toate responsabilitățile pe care le au oamenii mari. Îmi mai spune că, întrucât copiii încă nu pot face diferența între bine și rău, nici nu pot păcătui, așa că părinții sunt cei responsabili pentru greșelile copiilor. La vârsta de treisprezece ani pentru băieți și de doisprezece ani pentru fete, responsabilitatea trece pe umerii lor, trebuie să se confrunte singuri cu consecințele propriilor fapte.

Se pare însă că o fată are mai multe responsabilități decât drepturi, dar încă nu am nici un gând să protestez. Așa este – așa a fost dintotdeauna.

1929. SIGHET. ROSH HASHANAH ȘI JOM KIPUR

Toamna e încă blândă. Eu, Livi și mama nu ne mai dăm duse de la mătușa Regina din Lăpos. Încă ne mai scăldăm ziua, dar

se întunecă devreme, iar serile au început să fie răcoroase. Mergem la culcare. Mama și Livi împart o cameră, în timp ce eu dorm singură în celălalt dormitor. Nu vreau să dorm acolo și o rog mereu pe mama să mă lase cu ea în pat, dar e de neînduplecat. Nu ajută la nimic că plâng, că aproape ajung la isterie, pe mama nu o impresionează. Plâng, țip, urlu, mă smiorcăi, dar în zadar. O aud spunând: „O să se potolească ea, o să obosească și o să tacă”. Nu vreau să tac, vreau să-mi impun voința, dar, până la urmă, natura își cere drepturile și adorm.

Mă trezesc brusc din cauza unui ciocănit și mă ridic înspăimântată. La fereastra întunecată din fața mea văd un chip luminos de stafie, care se uită țință la mine și îmi strigă „*sh'tajts oif tsi sliches*” („scoală-te să-ți spui rugăciunea de iertare a păcatelor”). Din fericire, se trezește și mătușa și vine să mă liniștească. E doar Mojshe, *der schames* (paznicul sinagogii), care merge prin sat să-i trezească pe evrei. Cu ceva timp înainte de *Rosh Hashanah*, sărbătoarea anului nou, trebuie să ne rugăm pentru iertarea (*sliches*) păcatelor din timpul anului. Evreii religioși se adună la sinagogă până la răsăritul soarelui, pentru a se putea ruga înainte de începerea zilei de lucru.

Ultima zi de *sliches* o petrecem tot la Lăpos. Seara mergem la râu pentru a ne spăla, simbolic, păcatele. Ne așezăm pe ponton, ne întoarcem buzunarele pe dos, aruncăm firimiturile („păcatele”) și recităm rugăciunea *tashlich*. Vrem să sărbătorim acasă Rosh Hashanah, așa că a doua zi vom porni spre Sighet.

Rosh Hashanah este aproape cea mai importantă sărbătoare a evreilor. Atunci se decide soarta fiecăruia dintre noi – cine va trăi și cine va muri. Atunci ne rugăm la Dumnezeu pentru o viață mai bună. Dacă ne rugăm cum se cuvine, ni se iartă păcatele. În același timp, trebuie să-i rugăm să ne ierte pe cei cărora le-am greșit. Nu este o sărbătoare veselă. La sinagogă toți citesc din cărțile vechi de rugăciuni și cei mai

mulți plâng, chiar dacă nu știu ce păcate au făcut.

Vocea frumoasă a cantorului face să se lumineze fețele înlăcrimate și ultimul sunet din *shofar* (corn de berbec) aduce speranța în inimile păcătoșilor. Rugăciunea s-a terminat și putem merge acasă pentru masa festivă de anul nou.

Rosh Hashanah s-a încheiat, iar mâine este *Kever Avot* (morintele părinților), ziua în care frații mamei vin la Sighet pentru a merge la mormintele părinților. De la Cluj – unchii Samu și Miksa, de la Oradea – Hilel și Marci, de la Satu Mare – Lipot, iar de la Lăpos – mătușa Regina. Este o zi mult-așteptată, căci de fiecare dată primum cadouri.

Bucuroasă, o însoțesc pe mama la gară, să întâmpinăm rudele. Eu una sunt foarte veselă, așa că nu înțeleg de ce plâng toți. Încep să plângă de îndată ce o văd pe mama, plâng când vine tata acasă și, din câte înțeleg, plâng și la cimitir, căci se întorc acasă cu ochii roșii. Cred că oamenii mari sunt foarte ciudați – plâng încontinuu.

Numărăm zilele care au mai rămas până la *Jom Kipur*, ziua împăcării, cea mai importantă sărbătoare a evreilor. Este momentul în care se văd rezultatele rugăciunilor noastre de Rosh Hashanah, în care ni se pecetluiesc sortile. Acum se scrie în cartășul Domnului cine va fi sănătos și bogat, cine se va îmbolnăvi, cine va fi fericit și cine va fi lovit de nenorociri.

Pregătirile încep după-amiaza (ziua evrească începe la apusul soarelui, nu la miezul nopții). Un cocoș alb și o găină, care vor lua simbolic asupra lor păcatele noastre, își așteaptă soarta în cotet. Când tata vine acasă, fiecare dintre noi trebuie să săvârșească gestul simbolic. Tata ia în brațe cocoșul, iar noi, femeile, luăm pe rând găina, o trecem de trei ori pe deasupra capului, în timp ce rostim următoarele cuvinte: „*Se halifosi, se tamirosi, se kapirosi*”, pe care eu nu le înțeleg. Acum toate păcatele noastre au trecut asupra păsărilor care vor fi sacrificate și gătite de familia lui *reb Wigger*, un rabin sărac pe care

mama îl ajută uneori. Dar, mai întâi, mama leagă picioarele cocoșului, îl așază într-un coș și mă trimite cu el la *reb Wigger*.

Un lucru mai neplăcut nici că poate să-mi ceară. Mie-milă de bietul cocoș și mie frică să nu-mi scape, căci dă disperat din aripi. Dar reușesc să duc treaba la bun sfârșit și, când mă întorc, ne așezăm la masă să mâncăm bine înainte de post. De bună seamă, copiii sunt prea mici pentru a li se cere să postească, dar eu și Livi ne holărăm să încercăm să ținem măcar o jumătate de zi. (De *Jom Kipur* obiceiul este ca adulții să postească toată ziua, pentru a se putea dedica rugăciunilor și meditației). După masă, tata ne binecuvăntează și pleacă la sinagogă. Mama spală vasele și aprinde torța, care va arde douăzeci și patru de ore, apoi mergem și noi la sinagogă.

Când ajungem acolo, cantorul întonează deja frumoasa rugăciune *Kol midre* („toate promisiunile...”). Îmi amintesc din anii trecuți melodia melancolică și, chiar dacă nu înțeleg cuvintele, simt durerea și speranța în tonurile ei. E o rugăciune care îmi va aminti întotdeauna de copilărie și de părinți.

În dimineața următoare, eu și Livi suntem foarte mândre de noi. Postim, așa că n-am băut nici măcar o înghițitură de apă. Mergem la sinagogă, unde tata și alți bărbați se roagă de câteva ore bune. Poartă haine albe și păpuși în picioare, simboluri ale doliului. Toți sunt foarte palizi și câte unul chiar leșină. Mama stă laolaltă cu celelalte femei. Și ele poartă papuci și se stropesc una pe cealaltă cu apă de colonie pentru a se înprospăta. Pe măsură ce orele se scurg, parfumul de apă de colonie, mirosul de transpirație și de răsuflare stătută se amestecă, căldura crește, iar noi, copiii, reușim cu greu să stăm cuminiți. Ba intrăm, ba ieșim. Acum suntem lângă mama, acum lângă tata, dar cel mai mult prin curte, unde ne jucăm cu prietenii de-a v-ați ascunselea și leapșa, iar când obosim scoatem sâmburii de roșcove și trecem la „*rosh vagn rulan?*”

La douăsprezece vine să ne ia fata în casă, căci părinții consideră că am positt destul și trebuie să luăm prânzul.

Primum carne rece și compot de mere. Foarte gustoase. Pe la cinci după-amiază ne întoarcem la sinagogă pentru a asculta *Vile*, rugăciunea de încheiere a slujbei, și pentru a gusta din *kidush*, sucul și prăjiturile care se servesc pentru toată lumea, semn că postul a luat sfârșit.

Când mai cresc, încep să învăț ebraică și atunci pot citi și eu cea mai importantă rugăciune de Jom Kipur, *Al chet*, rugăciunea de iertare a păcatelor. Mama mă învață cum să mă descurc în cartea de rugăciuni, căci ea consideră că cel mai rău lucru ce i se poate întâmpla unei fete după măritiș este să meargă la sinagogă și să nu fie în stare să urmărească slujba. Nu prea învăț cu trageri de inimă, dar ca adult ajung să mă simt mândră de toate aceste cunoștințe.

1938. SIGHET. SUCKOT

Se apropie toamna. Construim o colibă din crengi, *suckah* în ebraică. Ne pregătim de *Suckot*, sărbătoarea colibelor. Este sărbătoarea care ne amintește de petrecerile date în vremurile străvechi în cinstea recoltelor și de colibele în care au locuit evreii în peregrinările lor din timpul exodului.

Aducem din pod covorașe de paie, le aranjăm și le acoperim cu crengi de molid și alți copaci. Este important ca acoperișul colibei să fie subțire, astfel încât prin el să se poată vedea strălucirea stelelor. Decupăm și lipim ghirlande viu colorate din hârtie, confecționăm ornamente în formă de pombel, cu trupuri din ouă goale pe dinăuntru și aripi din hârtie îndoită. Și mai facem coșuri mici din hârtie colorată, pentru dulciuri.

Când terminăm, ne admirăm opera, iar eu mă gândesc la bunicul meu iubit, care era așa de religios, încât chiar dormea într-o astfel de colibă în serile sărbătorii de Suckot. Îmi amintesc clipele magice când stăteam în „castelul” nostru, sub un acoperiș de stele sclipitoare, iar el depăna istorisiri din biblie, povești despre uriași și spiriduși, despre călătorii prin univers. Bunicul a murit acum câțiva ani, dar încă mi-e dor de el.

Bunicii din partea mamei, Rafael și Rosa

Vine tata cu *lulav*, simbolul atotputerniciei lui Dumnezeu, făcut din frunze de palmier, crenguțe de mirt și salcie, precum și *etrog*, fructul de chitră. Tocmai au sosit din Palestina, într-o ladă mică de lemn, împachetate în rumeguș. Toate aceste obiecte sunt necesare pentru momentele de rugăciune din fiecare zi, în care trebuie scuturate înspre cele patru zări. Scrierile sfinte spun că trebuie să locuiești în colibă timp de șapte zile, dar noi ne mulțumim să ne spunem rugăciunile și să luăm mesele acolo.

Când mama mă îndeamnă să ies din colibă ca să mă rog, refuz. Sunt prea mare ca să urmez tradițiile religioase. Conform noilor mele idei, însușite în celula comunistă, „religia e opiu pentru popor”. Mama nu dă dovadă de înțelegere față de ideile mele progresiste, ba chiar se supără și-mi trage o palmă. Totul se termină, bineînțeles, cu faptul că eu ies din colibă, iau *lulav-ul* în mână și mă prefac că mă rog.

Vremea e foarte frumoasă, e vară târzie, în Ungaria asta se cheamă *venősszonyok nyara*, vara babelor. Soarele este încă puternic. În grădini, pomii sunt încovoiați de povara celor mai roșii mere ionatane, a celor mai galbene pere Williams, iar

pământul e acoperit de nuci. Îmi place să culeg nucile verzi ca smaraldul. E o adevărată plăcere să sparg între două pietre învelișul verde, să scot coaja tare care-mi înnegrește degetele, apoi pielița protectoare, pentru a ajunge la carnea albă și moale a miezului. Hălăduiesc împreună cu vărul Juci prin grădinițele lor, inspir aroma caldă de fructe păruite și mânănc neconținut mere și nuci, de nu mă mai satur. Nu ne sperie gândul că acasă ne așteaptă muștruluieli.

1935. SIGHET. HANUKAH

E iarnă. Vecinii se pregătesc de Crăciun, iar noi vom întâmpina cu bucurie *Hanukah*, sărbătoarea în memoria victoriei macabeilor asupra perșilor. Aprindem lumânări. În prima seară una, apoi două în următoarea și tot așa, până când, în ultima seară, în sfârșitul special de *Hanukah* ard opt lumânări. Nu este o sărbătoare religioasă. Nu avem liber de la școală, iar tata merge la lucru în fiecare zi, dar seara ne adunăm și aprindem lumânările.

E prima seară. Tata îmi aduce perechea de patine pe care mi-o doresc de câțiva ani. Nu sunt obișnuită să primesc cadouri de *Hanukah*, căci, după tradiție, de obicei, ni se dă doar *Hanukah-geld*, un banuț. Mă bucur foarte tare de patine. Acum pot să merg și eu la patinoar și să învăț să fac piruete ca alte fete. Dar e greu. Pentru mine va rămâne un mister cum de nu reușesc niciodată să învăț.

Acum însă ne vom juca *trenderl*, titirezul cu litere ebraice vopsite pe laturi. Tata împarte tuturor jucătorilor un număr egal de alune. În funcție de partea pe care se oprește titirezul, câștigăm sau pierdem alunele. Aflu că litera *gimmel* (g) înseamnă că pierd toate alunele, care ajung în „casierie”, litera *hej* (h) înseamnă că am câștigat jumătate din casierie, *nun* (n) înseamnă că nu primesc nici o alună, iar *shin* (sj) că primesc doar una. (Literele reprezintă fiecare câte un cuvânt în ebraică, *nes gadol hajja sham*, care, în traducere, înseamnă: „Se întâmplă miracole mari acolo”, adică în Ierusalim). Soba răspân-

dește o căldură plăcută, lemnele de foc miros frumos și, când mă uit pe ferastră, văd în întunericul adânc fulgii mari de zăpadă care sunt tot mai deși, până când se unesc într-o perdea albă. După ce terminăm jocul, putem mânca, în sfârșit, alunele sau le putem schimba pe stafide. La ora aceasta, grădina este acoperită de nea și ne bucurăm la gândul jocurilor în zăpadă ce ne așteaptă a doua zi.

Când ne trezim, soarele strălucește, iar zăpada scipește peste tot. E duminică, azi nu avem școală. Trebuie să ne îmbrăcăm gros, căci tata a comandat o sanie. Nu mergem cu sania prea des, așa că e o zi specială. Când auzim clopoțelii cailor, ne repezim afară și apucăm să vedem cu câtă dibăcie oprește birjarul Mihály în fața porții. Îi cunoaștem, căci el este cel care vara mână droșca spre locul nostru de scăldat. Acum a schimbat droșca pe sanie, dar l-a înhamat tot pe bătrânul Tarka.

Birjarul ne învelește în blănuri mari de lup, plesnește din bici și sania parcă zboară în urma calului formând. Trecem prin oraș, apoi ieșim pe drumul de țară, sus pe dealuri, jos la vale. Tălpile saniei cântă, clopoțelii sună vesel. Stau înveliți în blănurile calde. În jur alb, deasupra azurii. Mi se pare că zbor până la ceruri și că aud îngerii cântând.

Dar totul se termină, căci în curând ne întorcem acasă. Suntem obosiți, însă nu putem să nu ieșim din nou afară, ca să facem omul de zăpadă ce va păzi peștera noastră de nea. Până la urmă renunțăm, căci zăpada e prea moale. Mai bine încercăm din nou mâine.

1933. SIGHET

În sfârșit, a sosit ziua mult așteptată. Am tot exersat, eu în rol de băiat tirolez, Livi în cel al feiței cu flori. Urmează să apărăm în spectacolul de diseară, în cinstea sărbătorii de *Hanukah*. Mama este membră WIZO (*Women's International Zionist Organization*), organizația de binefacere a femeilor iudaice, care se ocupă și de întâlniri culturale. Uneori e vorba